

ДІЯЛЬНІСТЬ СОСНИЦЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ НА ЧОЛІ З Ю.С. ВІНОГРАДСЬКИМ (1920–1938 РР.)

У статті визначено та схарактеризовано основні напрямки діяльності Сосницького краєзнавчого музею під керівництвом Ю.С. Виноградського (1920–1938 рр.). Відзначено внесок Ю.С. Виноградського у становлення та розвиток музею.

Ключові слова: Ю.С. Виноградський, Сосницький краєзнавчий музей, краєзнавство, археологія, екскурсія, експонат, колекція.

Сосницький краєзнавчий музей ім. Ю.С. Виноградського нарівні з Сосницьким літературно-меморіальним музеєм О.П. Довженка є візитівкою цього стародавнього містечка. З 1993 р. Сосницький краєзнавчий музей носить ім'я свого фундатора – відомого краєзнавця, археолога, мовознавця Ю.С. Виноградського, а основу колекцій та експозиції цієї установи становлять зібрані ним пам'ятки.

Ю.С. Виноградський (1873–1965 рр.) походив із Сосниці з родини спадкових священників. Він здобув вищу освіту у Київському університеті св. Володимира, після чого упродовж 1897–1915 рр. працював у судових установах Варшави. Після евакуації до Чернігова у роки Першої світової війни Ю.С. Виноградський зробив значний внесок у становлення сучасної мережі музейних закладів міста, розвиток пам'яткоохоронної справи [27, арк. 1 зв.–2; 1, 298–300]. У 1920 р. краєзнавець переїхав до Сосниці, де заснував і очолив історико-археологічний та етнографічний музей [3, арк. 1–1 зв.].

Постать і науковий доробок Ю.С. Виноградського неодноразово привертала увагу істориків, археологів, краєзнавців. Перші публікації про нього та про заснований ним музей були оприлюднені ще за його життя. Це, зокрема, студії В.П. Петрова, І.Л. Сороки, О. Проценко [24, 116–117; 29, 58–60; 26]. Після здобуття Україною незалежності з'явилася низка публікацій сучасних дослідників: О.Б. Коваленка, В.В. Ткаченка, Л.В. Ясновської [12, 428; 13, 335–336; 31, 120–122; 32, 14–15]. Втім, проблема історії створення та розвитку Сосницького краєзнавчого музею ім. Ю.С. Виноградського наразі не дістала комплексного наукового висвітлення. Перші публікації про цю установу побачили світ у бюлетенях Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка [3, арк. 2; 25, 26]. Більшість публікацій з відомостями про діяльність музею, що були оприлюднені у 1920 – на початку 1960-х рр., належали Ю.С. Виноградському [3, арк. 1–4; 4, 86–93; 6]. Подальший період діяльності музею висвітлено, зокрема, у статтях Я. Халімоненка, Д.І. Лав'юка, М. Степанюка, В. Наумчика [5, 4;

33, 2; 16, 2; 30, 4; 23, 4]. Загальну динаміку зростання колекції показано у публікаціях сучасних дослідників М.М. Мірошніченко, В.П. Кравченка [17, 4–5; 14, 90–91; 15, 452].

Мета статті – проаналізувати історію становлення та розвитку Сосницького історико-археологічного та етнографічного музею під керівництвом Ю.С. Виноградського, визначити основні напрямки його діяльності.

Датою заснування Сосницького краєзнавчого музею вважається 1 липня 1920 р., коли Сосницький повітовий виконком з ініціативи краєзнавця ухвалив відповідне рішення [30, 4]. 20 липня 1920 р. Ю.С. Виноградського було офіційно призначено завідувачем новоствореного закладу. Спершу він мав назву Сосницький історико-археологічний та етнографічний музей (статус краєзнавчого було надано у 1947 р.) [3, арк. 1 зв.].

Краєзнавець облаштував зібрану ним колекцію пам'яток у наданій йому кімнаті у садибі на Бордоносівій кручі, де свого часу жив гетьман П.Д. Дорошенко. Згодом там знаходилася садиба О.Ф. Шафонського, а пізніше – родова садиба Виноградських [3, арк. 1 зв.; 15, 452]. Вже у 1921 р. приміщення музею визнавалось тимчасовим і непридатним [8, арк. 1].

У 1925 р. музею було надано будинок на вул. Соціальної, № 25 (сучасна адреса – вул. Виноградського, № 35), де він розташовується понині. Будинок був споруджений у 1869–1870-х рр. лікарем Щербаковим, згодом перейшов до князя Волконського, пізніше – до лікаря П.В. Ольденборгера.

У статистичних даних про Сосницький історико-археологічний та етнографічний музей станом на 1 січня 1922 р. зазначалось, що це був самостійний стаціонарний повітовий музей, який перебував у віданні та на утриманні Сосницької упрнаросвіти. У 1922 р. музей готував до друку каталог. Він мав 3 основні відділи: археологічний, історичний, етнографічний. Колекція музею налічувала 57 експонатів [8, арк. 1].

Наявні дані свідчать про невинне розростання колекції Сосницького історико-археологічного та етнографічного музею під керівництвом Ю.С. Виноградського: у 1924 р. у ньому нараховувалось 461 експонат, у 1925 р. – 662, у 1926 р. – 795, у 1927 р. – 1130, у 1928 р. – 1373, 1934 р. – 4 тисячі [11, 432; 14, 90–91].

Слід зазначити, що у 1921 р. персонал був представлений лише директором – Ю.С. Виноградським [8, арк. 1]. У анкеті музею за 1924 р. зазначалося, що персонал складався із завідувача, а також сторожа, який перебував у штаті Народної бібліотеки, розташованої в одному будинку з музеєм [7, арк. 289].

За 1923 р. Ю.С. Виноградський отримав платню у

розмірі 22000 крб. У 1924 р. з місцевих коштів директор отримував 7 крб. 40 коп. за місяць. Інших коштів на музей не надавалося [7, арк. 289; 33, 2]. Попри це, фонди та авторитет закладу невпинно зростали. Більшість експонатів було здобуто завдяки пошуковій праці Ю.С. Виноградського, а також подаровано різними особами та інституціями [11, 432].

Сосницький історико-археологічний та етнографічний музей від початку свого існування здійснював активну науково-дослідницьку, екскурсійну та просвітницьку роботу. Значною мірою Ю.С. Виноградський спрямовував наукову діяльність музею на малодосліджені археологічні пам'ятки [4, 86]. Дослідження здійснювались у формі рекогносцировок та розвідок на плоскогірній ділянці Сосниччини та на Сосницькому Поліссі, а також уздовж узбережжя річок Десни, Убеди та Сейму [4, 86].

Дослідник почав проводити археологічні розвідки та польові дослідження з 1920 р., відтак фонди музею постійно поповнювались новими експонатами [28, арк. 2]. Наприклад, у 1928 р. у результаті здійснених археологічних досліджень було виявлено 367 знахідок [19, арк. 9–10], у 1930 р. – 950 знахідок, які передали до музейних фондів [21, арк. 5]. У повідомленні до «Бюлетеня Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка» Ю.С. Виноградський підсумував, що упродовж 1920–1925 рр. було здійснено близько 30 розвідок, внаслідок яких зафіксовано 15 населених пунктів із залишками поселень різних історичних періодів (від неоліту і до XVI ст.) та майже 30 урочищ, які цікавили краєзнавця у топографічному та історичному відношенні [25, 26].

Крім предметів, знайдених у результаті археологічних досліджень, до музею потрапляли знахідки, виявлені мешканцями Сосниці та навколишніх сіл. Зокрема, у 1925 р. було передано верхню частину шліфованого молотка із сірого каменю з околиць с. Баби, шматочки кременю з Бурімки та наконечник стріли з сірого кременя з урочища Дуброва, фрагменти орнаментованого посуду, знайдені на Бурімці [18, арк. 1–5]. Музейну колекцію поповнили також фрагменти скляних браслетів, пряслице, ніжик та уламок кістки із слідами нарізок, які виявили учні школи з с. Бабки біля джерела, горщик з білої глини, знайдений у с. Волинці Чорнотичького району [18, арк. 5].

Загалом, завідувач музею займався розшуком і збиранням старожитностей, а також відомостей з археології, історії, етнографії у Сосницькому, Менському, Корюківському, Холменському, частково Конотопському і Батуринському районах [11, 433].

Ю.С. Виноградський досліджував пам'ятки старовини, які становили культурну, мистецьку, історичну цінність. Так, під час експедиції 1927 р. він оглянув 10 церковних будівель та майно 5-ти церков. Йому вдалося придбати, зокрема, картину XIX ст.

невідомого художника, написану олією за сюжетом «Наталки-Полтавки». Цю та інші речі потрапили до музейної колекції [19, арк. 2 зв.–3 зв.].

Слід зауважити, директор відзначав співробітників музею, які брали активну участь у дослідженнях. Так, у 1937 р. він виділив наукового співробітника В.Я. Захарченка, який досліджував разом з ним рештки городища XII–XIII ст. над Убіддю [22, арк. 2 зв.].

Сосницький історико-археологічний та етнографічний музей підтримував зв'язки з провідними науковими установами того часу. Станом на 1929 р. він мав контакти з Археологічним комітетом, Історично-географічною комісією та Етнографічною комісією Всеукраїнської академії наук [11, 432].

Заклад здійснював активну екскурсійну роботу. У 1921 р. було проведено 13 екскурсій, які відвідали 234 екскурсанти [8, арк. 1]. У 1925–1926 рр. музей відвідало 713 учнів, 98 учителів, 241 селянин та кустар і 102 службовця. Наступного року (1926–1927 рр.) тут побувало 23 учня, 155 вчителів, 404 селянина та кустаря, 238 службовців. У 1927–1928 рр. музей провів 60 екскурсій, у тому числі 38 – для мешканців сіл, з яких 18 – для жителів інших регіонів. З-поміж екскурсантів було 740 учнів, 123 вчителів, 1383 селянина та кустаря і 79 службовців. Музей відвідували учні шкіл Сосниці та майже всього Сосницького району, Мени, сіл Макошина, Корюківки, Шаповалівки Борзнянського району [11, 432].

Музей проводив активну просвітницьку роботу. Так в анкеті за 1929 р. зазначалося, що він являє собою навчальну, наукову і політосвітню установу [11, 431]. Ю.С. Виноградський як завідувач музею проводив лекції-бесіди для вчителів, службовців, завідувачів хатами-читальнями й сільбудами, селян. Так, у 1925–1926 рр. він відвідав 22 населені пункти і провів лекції-бесіди у с. Баді, Великому Усті, Малому Усті, Слобідці, Якмечох та інших, у 1926–1927 рр. – 26 населених пунктів, 1927–1928 рр. – 25. Деякі з них він відвідував кількаразово [11, 432]. Крім того, упродовж 1925–1926 рр. краєзнавець провів у Сосниці у профгуртках, на курсах українізації службовців, на курсах-з'їздах учителів Сосницького району та у музеї 72 лекції. До того ж, він читав лекції у Сосниці на з'їзді завідувачів сільбудами й хатами-читальнями, на сільськогосподарських вечірніх курсах, для селян агрогуртку Сосницької сільськогосподарської профшколи, у Мені – на з'їзді вчителів Менського району, на Бурімці – стоянці первісної людини та сіверянському городищі в околицях Сосниці – для вчителів Сосницького району тощо. У 1926–1927 рр. він провів 86 лекцій-бесід, у 1927–1928 рр. – 71.

Тематика лекцій стосувалася ключових моментів місцевої історії. Підкреслювалось значення музейних і позамузейних цінностей, пам'яток,

речей первісної культури, починаючи від доби палеоліту. Ю.С. Виноградський доповідав, зокрема, про історію Сосниць та її околиць, про життя родини гетьмана П.Д. Дорошенка у місті, про місцеві говірки, садівництво, ґрунти, хліборобство, тютюнництво, обробку дерева, бджільництво тощо [11, 432–433].

У 1938 р. Ю.С. Виноградський зазнав репресій як «учасник української націоналістичної організації» [9, арк. 1]. 1939 року він повернувся з ув'язнення, але був усунений від керівництва музеєм і працював у ньому як науковий співробітник [9, арк. 47].

Плідна діяльність Сосницького історико-археологічного та етнографічного музею на чолі з Ю.С. Виноградським у перші десятиліття після його заснування стала запорукою подальшого зростання музейних колекцій. Наявне у музеї зібрання старожитностей високо оцінювали тодішні науковці. Так, І. І. Ляпушкін під час розвідувальної експедиції 1947 р. ознайомився з археологічними колекціями Сосницького краєзнавчого музею і відзначив у щоденнику, що вони у гарному стані, а до кожної пам'ятки, що перебуває у зоні уваги співробітників музею, складений путівник. О.М. Веремейчик слушно зауважує, що таким станом археологічних колекцій та увагою до археологічних пам'яток музею завдячує Ю.С. Виноградському [2, 45].

Таким чином, Ю.С. Виноградський був фундатором Сосницького краєзнавчого музею. Під його керівництвом сформовані основні колекції установи, внаслідок активної науково-дослідницької роботи спостерігалось постійне зростання чисельності його експонатів. Здійснювана просвітницька та екскурсійна діяльність сприяли популяризації краєзнавчих знань. Відтак у 1920–1938 рр. були закладені підвалини подальшої діяльності Сосницького краєзнавчого музею.

Посилання

- Бойко Н. Основні етапи життєвого шляху Ю.С. Виноградського / Н. Бойко // Сіверянський літопис. – 2014. – С. 298–308.
- Веремейчик О. Розвідувальна експедиція І.І. Ляпушкіна 1947 р. на Чернігівщині / О. Веремейчик // Сіверянський літопис. – 2008. – № 6. – С. 40–47.
- Виноградський Ю. К истории Сосницкого музея / Ю. Виноградский // Сосницкий краеведческий музей им. Ю.С. Виноградского (далі – СКМ), 4 арк.
- Виноградский Ю.С. Археологические работы Сосницкого историко-краеведческого музея / Ю. Виноградский // Краткие сообщения института археологии АН УССР. – К., 1955. – Вып. 5. – С. 86–93.
- Виноградський Ю. В краєзнавчому музеї / Ю. Виноградський, Я. Халімоненко // Деснянська правда. – 1950. – 9 серпня. – С. 4.
- Виноградський Ю. Скромна культурноосвітня установа / Ю. Виноградський // Зоря комуни. – 1938. – 8 березня.
- Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської області), ф. Р–593, оп. 1, спр. 1862, 316 арк.
- Держархів Чернігівської області, ф. Р–942, оп. 1, спр. 4779, 1 арк.
- Держархів Чернігівської області, ф. Р–8840, оп. 3, спр. 2705, 50 арк.
- Держархів Чернігівської області, ф. Р–8860, оп. 1, спр. 112, 59 арк.
- 3 анкети про розвиток Сосницького історико-археологічного та етнографічного музею // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К.: Рідний край, 1991. – С. 431–433.
- Коваленко О.Б. Виноградський Юрій Степанович / О.Б. Коваленко // Енциклопедія сучасної України. Т. IV. – К.: Національна академія наук України. Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – С. 428.
- Коваленко О.Б. Виноградський Юрій Степанович / О.Б. Коваленко, В.В. Ткаченко, Л.В. Ясновська // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К.: Рідний край, 1991. – С. 335–336.
- Кравченко В.П. Сосницький краєзнавчий музей та роль Ю.С. Виноградського у його створенні / В.П. Кравченко // Скарбниця української культури: [Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 100-річчю Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського / За ред. О.Б. Коваленка та ін.]. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – С. 90–91.
- Кравченко М. Сосницький краєзнавчий музей / М. Кравченко // Чернігівщина краєзнавча: Календар 2005 [Авт.-упорядники. І. Корбач, В. Устименко]. – К.: Златояр, 2004. – С. 452.
- Лав'юк Д. Сосницькому краєзнавчому музею 35 років / Д. Лав'юк // Червоний прапор. – 1955. – 30 червня. – С. 2.
- Мірошніченко М.М. Сосницькому краєзнавчому музею – 70 років / М.М. Мірошніченко // Минуле Сосниць та її околиць / [Редкол. О.Б. Коваленко (відп. ред.) та ін.] – Чернігів, 1990. – С. 4–5.
- Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІН НАН України), ф. ВУАК, спр. 109/19, 5 арк.
- НА ІН НАН України, ф. ВУАК, спр. 202/8, 10 арк.
- НА ІН НАН України, ф. ВУАК, спр. 202/8а, 10 арк.
- НА ІН НАН України, ф. ВУАК, спр. 327/12, 5 арк.
- НА ІН НАН України, ф. 12, спр. 15, 12 арк.
- Наумчик В. Краєзнавчому музею – 60 / В. Наумчик // Радянський патріот. – 1980. – 19 липня. – С. 4.
- Петров В., П. Краєзнавець Ю.С. Виноградський / В.П. Петров // Український історичний журнал. – 1966. – № 1. – С. 116–117.
- Повідомлення про діяльність Сосницького історико-археологічного та етнографічного музею з дня його заснування // Бюлетень Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – К., 1925. – Ч. 1. – С. 26.
- Проценко О. Людина невичерпних знань і енергії / О. Проценко // Червоний прапор. – 1959. – 4 листопада.
- СКМ, інв. № 855, 3 арк.
- СКМ, інв. № 860, 3 арк.
- Сорока І.Л. Слово про ентузіаста-краєзнавця / І.Л. Сорока // Народна творчість та етнографія. – 1964. – С. 58–60.
- Степанюк М. Скарбниця історії краю. Сосницькому краєзнавчому музею – 50 років / М. Степанюк // Деснянська правда. – 1970. – 30 червня. – С. 4.
- Ткаченко В.В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше повоєнне двадцятиріччя / В.В. Ткаченко. – К.: Знання, 2007. – 215 с.
- Ткаченко В.В. Ю.С. Виноградський про археологічні роботи Сосницького історико-краєзнавчого музею (1920–1955 рр.) / В.В. Ткаченко, Л.В. Ясновська // Минуле Сосниць та її околиць [Редкол. О.Б. Коваленко (відп. ред.) та ін.]. – Чернігів, 1990. – С. 14–15.
- Халімоненко В. Сосницькому музеї / Халімоненко // Червоний прапор. – 1946. – 8 серпня. – С. 2.

Бойко Н.А. Деятельность Сосницького краеведческого музея под руководством Ю.С. Виноградского (1920–1938 гг.)

В статье определены и охарактеризованы основные направления деятельности Сосницького краеведческого музея под руководством Ю.С. Виноградского (1920–1938 гг.). Подчеркнуто значение деятельности Ю.С. Виноградского для становления и развития музея.

Ключевые слова: Ю.С. Виноградский, Сосницький краеведческий музей, краеведение, археология, экскурсия, экспонат, коллекция.

Boiko N.O. The activities of Sosnytsia regional ethnography Museum led by Yu. Vynohrads'kyi (1920–1938)

The article describes and characterizes the main activities of Sosnytsia museum headed by Yu. Vynohrads'kyi (1920–1938). Yu. Vynohrads'kyi's contribution to the establishment and development of the museum network has been highlighted.

Key words: Yu. Vynohrads'kyi, Sosnytsia Regional Ethnography Museum, regional ethnography, archeology, tour, exhibit, collection.

09.03.2015 р.

УДК 94(477):(323.269.6+2-725) «1929»

Протоиерей Александр Чурочкин

«КОНТРРЕВОЛЮЦИОННОЕ ВОССТАНИЕ ДУХОВЕНСТВА И КУЛАЧЕСТВА» В СЕЛЕ БЕРЮХ 14 ДЕКАБРЯ 1929 ГОДА В СВЕТЕ АРХИВНЫХ ДАННЫХ

В статье впервые публикуется «Докладная записка» – документ Государственного архива Сумской области, раскрывающий ход событий народного бунта 14 декабря 1929 года в селе Берюх, направленного против попытки местных партийных властей закрыть церковь и снять колокола. Поименованы все основные участники бунта, в комментариях приведены свидетельства очевидцев.

Ключевые слова: ГАСО, Церковь, Берюх, Путивльский район.

После октябрьского переворота и прихода к власти большевиков, для православной Церкви (впрочем, как и для других религиозных деноминаций) наступил долгий период испытаний и скорбей. Все социальные и общественные структуры были переформатированы в соответствии с новыми реалиями. Через небольшой отрезок времени только православная Церковь оставалась единственным легально действующим институтом, сохранившимся с царских времён.

Число монографий, статей, докладов, посвящённых проблематике взаимоотношений Церкви и государства в СССР в XX веке, уже исчисляется тысячами. Тем не менее, в силу того, что некоторые архивы ещё засекречены, а другие ещё ждут своих исследователей, в церковной истории

данного периода остаётся великое множество «белых пятен». Кроме архивных документов большое значение имеют свидетельства очевидцев тех или иных событий. В последнем случае время играет против нас – происходит естественный процесс смены поколений, с каждым днём в иной мир уходят свидетели страшных и трагических событий церковной истории XX века.

Настоящий доклад посвящён событиям, имевшим место 14 декабря 1929 года в селе Берюх (ныне с. Руднево Путивльского р-на). Речь идёт о «контрреволюционном восстании духовенства и кулачества». Именно так в официальных документах была названа попытка верующей части жителей села Берюх воспрепятствовать действиям местных активистов снять церковные колокола. В результате столкновения двух групп жителей села, ввиду численного превосходства верующей части, активисты потерпели поражение, однако, исходя из тогдашних реалий, победа верующих была временной.

После закрытия всех монастырей в Путивльском уезде, монахи были вынуждены возвращаться на места своего рождения. Некоторые монахи-изгнанники поселились в Берюхе, где нашли приют у родственников или просто сердобольных крестьян. Жители Берюха, как и другие горюньские сёла, отличались особой религиозностью и набожностью, поэтому естественно, что пришлые монахи пользовались авторитетом и уважением в крестьянской среде. Данное обстоятельство служило тормозом для советской власти в деле проведения политики коллективизации. Учитывая то, что позиции Церкви в Берюхе были довольно сильны, решено было прибегнуть к провокации, результатом которой стало бы закрытие местного храма и передача колоколов на нужды индустриализации.

Документ, повествующий о событиях 14 декабря 1929 года, хранится в Государственном Архиве Сумской области [1]. Долгое время материалы дела были засекречены, однако от старожилов села автору этих строк неоднократно приходилось слышать рассказы о тех, далёких теперь, событиях. Рассказы эти, как правило, были эмоциональными, не было привязки к конкретным датам и именам, однако впечатление о событиях складывалось сравнительно целостное. Материалы ГАСО позволили целиком восстановить события давно прошедших лет (сохранены особенности орфографии и правописания).

«ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

14-го декабря 1929 г. группа активистов села Берюхова, в количестве 6 человек, во главе с КАДУРИНЫМ Никитой и БРИТИКОВЫМ Афанасием, сговорившись – решили самостоятельно произвести снятие церковных колоколов, основываясь на постановлении общего собрания